

Drs. J.J.J. Kloprogge

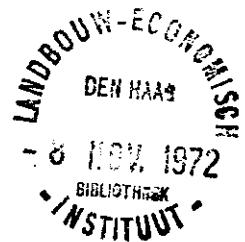
No. 2.44

VAN BEROEP VERANDEREN?

Een verkennend onderzoek onder agrarische
bedrijfshoofden op de Drentse zandgronden

Oktober 1972

226
2 44 A

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

372 543

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
HOOFDSTUK I INLEIDING	7
HOOFDSTUK II LANDBOUW EN LANDBOUWERS IN HET DRENTSE ZANDGEBIED	9
§ 1. Landbouw en beroepsverandering in het Drentse zandgebied	9
§ 2. Enkele kenmerken van de geënquêteerde bedrijfshoofden	10
§ 3. Mening van de boer over de oppervlakte van zijn bedrijf en over zijn inkomen	12
HOOFDSTUK III BOER BLIJVEN OF VAN BEROEP VERANDEREN ?	15
§ 1. Wie denkt erover een ander beroep te gaan uitoefenen ?	15
§ 2. De houding tegenover beroepsverandering bij een gelijkblijvend of dalend inkomen	16
§ 3. Zou men bij een nieuwe beroepskeuze weer boer worden ?	18
HOOFDSTUK IV HOUDINGEN TEGENOVER BEROEPSVERANDERING	20
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	24
BIJLAGEN	
1. Het onderzoekgebied	28
2. Lijst van geraadpleegde literatuur	29

Woord vooraf

Enige jaren geleden werd door het LEI een onderzoek ingesteld naar de ontwikkeling van het aantal agrarische bedrijfshoofden in de provincie Drenthe gedurende de periode 1963-1966. Hierbij werd bijzondere aandacht besteed aan de betekenis van de beroepsverandering. Gezien de resultaten van dit onderzoek leek het van belang ook in de komende jaren aandacht te blijven besteden aan de omvang van de beroepsverandering, terwijl tevens het inzicht groeide dat meer informatie omtrent de kwalitatieve aspecten van de beroepsverandering wenselijk zou zijn.

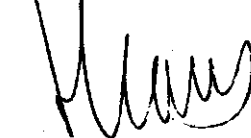
In 1971 werd dan ook een tweede onderzoek ingesteld naar de ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden en naar de beroepsverandering op de Drentse zandgronden, nu over de periode 1966-1971.

In het kader van dit onderzoek werd tevens een enquête gehouden onder 324 zelfstandige agrariërs, o.m. om de houding van de bedrijfshoofden tegenover een eventuele verandering van hoofdberoep vast te stellen.

Opgemerkt dient te worden dat deze gegevens mede werden verzameld om als uitgangspunt te dienen voor een - op verzoek van de Provinciale Onderzoekcommissie van de Stichting voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Drenthe - uit te voeren onderzoek naar de achtergronden van beroepsverandering op de Drentse zandgronden. De verkregen informatie bleek echter voldoende interessant om publikatie in een afzonderlijk rapport te rechtvaardigen. In deze publikatie is vooral aandacht besteed aan de betekenis van leeftijd, fiscaal inkomen en bedrijfsoppervlakte voor de opvattingen ten aanzien van beroepsverandering.

Het onderzoek is verricht op de afdeling Streekonderzoek. Analyse en verslaggeving zijn verzorgd door drs. J.J.J. Kloprogge.

De Directeur,

(A. Maris)

Den Haag, oktober 1972

HOOFDSTUK I

Inleiding

In de afgelopen jaren is men in diverse Europese landen in toenemende mate aandacht gaan besteden aan de beroepsverandering door agrarische bedrijfshoofden. Dat dit verschijnsel zo in de belangstelling is komen te staan, heeft verschillende oorzaken.

Allereerst wordt bij beroepsverandering veelal een deel van de grond (soms zelfs alle grond) afgestoten. Deze vrijkomende grond kan dan worden toegevoegd aan reeds bestaande bedrijven, hetgeen uiteraard bijdraagt tot een verbetering van de bedrijfsgroottestructuur. In deze zin kan beroepsverandering zeker van belang zijn voor het agrarisch structuurbeleid, hoewel de betekenis ervan in dit kader niet mag worden overschat 1).

Verder kan men beroepsverandering niet los zien van de hiermee gepaard gaande persoonlijke problematiek. Uit de tot nu toe verrichte onderzoeken blijkt duidelijk dat de beslissing om van beroep te veranderen meestal voortkomt uit een economische en sociale noodsituatie 2). Men neemt veelal pas dan de beslissing naar een ander hoofdberoep over te gaan, als de bedrijfsinkomsten erg laag en de financiële moeilijkheden erg groot zijn geworden, als men door ziekte niet meer in staat is het boerenberoep uit te oefenen of als men door onteigening of pachtbeëindiging gedwongen wordt het bedrijf te beëindigen. Daarbij valt het niet altijd mee geschikt ander werk te vinden, vooral gezien de vaak specifiek agrarische opleiding van de boeren en de met name in agrarisch gebied beperkte werkgelegenheid. Omdat het beleid zich hier ten doel stelt de beroepsverandering zo soepel mogelijk te laten verlopen, o.a. door middel van wettelijke regelingen 3) en intensieve voorlichting, is ook vanuit dit perspectief de belangstelling voor het verschijnsel beroepsverandering makkelijk te verklaren.

Hiermee zijn meteen een tweetal thema's voor onderzoek gegeven:

- het volgen van de kwantitatieve ontwikkeling van de beroepsverandering en de samenstelling van de categorie van beroep veranderde boeren;
- verklaring van het beroepsveranderingsproces, met accentuering van de problematiek op individueel niveau.

1) zie b.v. Bauwens, A.L.G.M. en Baris, D.B., "Beroepsverandering door zelfstandige" agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven in Drenthe, Den Haag, 1969.

2) zie b.v. Gruber, P. "Bestimmungsgründe der intersektoralen Mobilitätsbereitschaft landwirtschaftlicher Arbeitskräfte", Kiel, 1971.

3) zie b.v. Snoek, Th.J. "De beëindigings- en omscholingsmaatregelen", in: De Boerderij, 55e jrg. no. 24, 1971.

In beide gevallen is het van belang inzicht te hebben in de houding van de "zittende" boeren ten aanzien van een eventuele verandering van beroep. Wanneer immers het aantal beroepsveranderaars zou toenemen of wanneer ze andere kenmerken zouden gaan vertonen dan momenteel, zou dat zeker zijn weerslag hebben op de structurele ontwikkeling van de landbouw. Dat de wijze waarop het beroepsveranderingsproces zich afspeelt eveneens afhankelijk is van het aantal en de kenmerken van degenen die van beroep willen veranderen, is evenzeer evident.

In de hier gepresenteerde studie zal worden getracht een beeld te geven van de situatie van de boeren op de Drentse zandgronden en vooral van de invloed die deze situatie heeft op hun houding ten aanzien van een verandering van beroep. Enige nadruk zal hierbij komen te liggen op de betekenis van de factoren leeftijd, inkomen en bedrijfsoppervlakte, die immers tot op zekere hoogte een beeld kunnen geven van de omstandigheden waarin de boer werkt. Een uitgebreider onderzoek naar de mening van de Drentse boer over beroepsverandering is inmiddels van start gegaan. Informatie over de denkbeelden van boeren en boerinnen over een aantal aspecten van beroepsverandering kan men vinden in LEI-publicatie no. 2.41 1).

De gegevens voor dit onderzoek werden in maart 1971 verzameld in de gemeenten Vledder, Peize, Rolde, Schoonebeek, Diever en Ruinen, die representatief worden geacht voor de Drentse zandgronden. Voor de enquête werd in deze gemeenten één op de vier agrarische bedrijfshoofden (hoofdberoep landbouwer) volgens toeval geselecteerd. Niet opgenomen werden gevallen, waarin een weduwe bedrijfshoofd was, er sprake was van gemeenschappelijke exploitatie, het bedrijf geëxploiteerd werd door een stichting, of het een veredelings- of tuinbouwbedrijf betrof.

In totaal zijn 324 agrarische bedrijfshoofden geënuquêteerd. Omdat hier de nadruk wordt gelegd op de houding ten aanzien van een eventuele beroepsverandering zijn 42 boeren die ouder zijn dan 60 jaar, buiten beschouwing gebleven. De gepresenteerde gegevens hebben dus betrekking op 282 bedrijfshoofden, allen jonger dan 60 jaar.

1) Spierings, C.J.M., "Boeren en boerinnen over beroepsverandering," Den Haag, 1972.

HOOFDSTUK II

Landbouw en landbouwers in het Drentse zandgebied

In dit hoofdstuk worden enkele cijfers betreffende de landbouw en het verschijnsel beroepsverandering op de Drentse zandgronden vermeld (§ 1). Verder zal worden gezien hoe de leeftijdsopbouw van de in dit onderzoek betrokken boeren is, hoeveel zij verdienen, hoe groot hun bedrijven zijn en welk onderwijs zij hebben gevolgd (§ 2). In § 3 wordt aandacht besteed aan hun mening over de oppervlakte van het bedrijf en over het inkomen.

§ 1. Landbouw en beroepsverandering in het Drentse zandgebied

In 1970 bedroeg het totaal aantal bedrijven op de Drentse zandgronden 9 667 ¹⁾, waarvan er 8 573 werden geëxploiteerd door een bedrijfs-
hoofd met hoofdberoep landbouwer. De verdeling naar bedrijfsgrootte was als volgt:

< 15 ha	-	5 457 (57%)
15 - 20 ha	-	1 865 (19%)
≥ 20 ha	-	2 345 (24%)

De veehouderij is verreweg het belangrijkste bedrijfstype: veehouderijbedrijven maken hier 85% van het totaal aantal landbouwbedrijven uit.

Bij een vergelijking van de zes voor de enquête geselecteerde gemeenten met het totale zandgebied bleek dat er noch naar bedrijfstype - noch naar bedrijfsgrootte-structuur verschillen van enig belang waren.

De keuzegemeenten kunnen op deze punten zeker als representatief voor het zandgebied worden beschouwd. Wel dient men te bedenken dat bij de enquête zelf een selectie werd toegepast, waarbij o.a. bedrijfs-
hoofden die de landbouw als nevenberoep uitoefenen of die een tuinbouw-
of veredelingsbedrijf hebben niet werden opgenomen. Hierdoor is het percentage bedrijfshoofden met bedrijven kleiner dan 15 ha in de steekproef relatief laag.

1) Aangezien op een klein deel van de bedrijven meer dan één exploitant is, ligt het aantal bedrijfshoofden iets hoger. Meer uitgebreide informatie over veranderingen in het aantal bedrijfshoofden en bedrijven op de Drentse zandgronden zal worden gegeven in een LEI-rapport dat begin 1973 zal verschijnen.

Wat de beroepsverandering betreft, veranderden in de periode 1963-1966 69 boeren in de keuzegemeenten van hoofdberoep. In de periode 1966-1971 waren dat er 125, d.w.z. 7% van de 1787 in 1966 in deze gemeenten geregistreerde boeren. Vooral boeren met kleine bedrijven blijken naar een ander beroep te zijn overgegaan. Zo had van de 125 tussen 1966 en 1971 van beroep veranderde boeren vóór de beroepsverandering:

76% een bedrijf kleiner dan 15 ha;
 13% een bedrijf van 15 - 20 ha;
 11% een bedrijf van 20 ha en groter.

§ 2. Enkele kenmerken van de geënquêteerde bedrijfs- hoofden

De verdeling van de bedrijfshoofden naar leeftijd, onderwijs, bedrijfsoppervlakte en inkomen was als volgt:

Tabel 1. Procentuele verdeling van het aantal bedrijfshoofden naar diverse aspecten

Leeftijd ¹⁾		Onderwijs ¹⁾		Oppervl. ¹⁾		Inkomen 2)	
jaar	%	aard	%	ha	%	gld.	%
< 40	30	alleen l.o.	16	< 15	41	< 7 500	9
		cursorisch				7 500-12 500	35
40-50	40	onderwijs	27	15-20	32	12 500-17 500	35
		voortgezet				≥ 17 500	21
50-60	30	dagonderw.	57	≥ 20	27		

1) 282 respondenten.

2) 246 respondenten.

Het fiscale inkomen dat men gemiddeld over de laatste 3 jaar (1968, 1969, 1970) had verdiend, bedroeg volgens eigen opgaven van de geënquêteerde boeren ruim f 13 000,- per jaar. Hoewel interpretatie van gegevens over inkomens van agrarische bedrijfshoofden een moeilijke zaak is, lijkt het bedrag dat de boeren als hun fiscale inkomen opgaven redelijk betrouwbaar. Ter vergelijking diene dat in het boekjaar 1970-1971 het gemiddelde arbeidsinkomen van de melkveehouders in de weidegebieden f 13 200,- bedroeg 1).

De hogere inkomens worden vooral verdiend op de grotere bedrijven (tabel 2). Er is een rechtlijnig verband tussen de oppervlakte van het bedrijf en het fiscaal inkomen.

1) Maris, A. "Economische groei en inkomensontwikkeling op de melkveehouderijbedrijven": Jaarverslag Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag, 1970

Tabel 2. Procentuele verdeling van het aantal bedrijven naar fiscaal inkomen per bedrijfsoppervlakteklasse

Gemiddeld fiscaal inkomen	Aantal bedrijven (%)			
	< 15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha	totaal
< f 7 500	18	4	2	9
f 7 500 - f 12 500	50	35	13	35
f 12 500 - f 17 500	24	38	45	35
≥ f 17 500	8	23	40	21
Aantal bedrijven	(103)	(80)	(63)	(246)

Op 70% van de bedrijven ligt het inkomen tussen de f 7 500,- en de f 17 500,- per jaar. Op een vijfde is het meer dan f 17 500,-, op 21% van de bedrijven blijft het zelfs beneden de f 7 500,-.

Van de boeren met een bedrijf kleiner dan 15 ha verdient 68% minder dan f 12 500,- per jaar, tegen 15% van de boeren op bedrijven van 20 ha of meer. Slechts 8% van de boeren met bedrijven kleiner dan 15 ha, tegen 23% met bedrijven van 15-20 ha en 40% met bedrijven van 20 ha of groter, verdient jaarlijks f 17 500,- of meer.

De hoogte van het fiscale inkomen houdt ook wel enigszins verband met de leeftijd. Met name de 50-60-jarigen vallen hierbij wat uit de toon. Ruim de helft van hen verdient minder dan f 12 500,-. Daarmee blijven zij iets achter bij de jongere boeren. Voor een deel is deze achterstand hieruit te verklaren, dat de oudere boeren overwegend kleinere bedrijven hebben (tabel 3).

Tabel 3. Procentuele verdeling van het aantal bedrijfshoofden naar bedrijfsoppervlakte per leeftijdsklasse

Bedrijfsoppervlakte	Aantal bedrijfshoofden (%)			
	< 40 jr.	40-50 jr.	50-60 jr.	totaal
< 15 ha	27	41	56	41
15 - 20 ha	42	30	16	32
≥ 20 ha	31	29	18	27
Aantal bedrijfshoofden	(116)	(91)	(75)	(282)

Van de bedrijfshoofden tussen de 50 en 60 jaar heeft 56% een bedrijf dat kleiner is dan 15 ha. Minder dan een vijfde van hen heeft een bedrijf van 20 ha of groter. De boeren tussen de 50 en 60 jaar hebben dus overwegend kleine bedrijven en mede daardoor lagere inkomens dan de jongere boeren van wie er relatief meer grote bedrijven bezitten. Maar ook bij gelijke bedrijfsoppervlakte verdienen de oudere boeren doorgaans minder dan de jongere boeren. Zo heeft op de bedrijven van 20 ha of groter slechts 13% van de ouderen een inkomen van f 17 500,- of meer, tegen 53% van de 40-50-jarigen en 42% van de boeren die jonger zijn dan 40 jaar.

Tussen de boeren in de jongere leeftijdsklassen is er gemiddeld vrij weinig verschil in inkomen. De bedrijfshoofden beneden de 40 jaar hebben meestal wat grotere bedrijven dan de 40-50-jarigen, die echter bij gelijke bedrijfs grootte een wat hoger inkomen hebben.

Naarmate de boeren jonger zijn, hebben zij meer onderwijs gehad. Van de 50-60-jarigen heeft een vijfde voortgezet dagonderwijs gehad, van de 40-50-jarigen twee derde, en van de jongere boeren vier vijfde. Verder heeft ruim driekwart van de boeren met bedrijven van 20 ha of groter voortgezet dagonderwijs gevolgd, tegen twee derde op de bedrijven van 15-20 ha en ruim een derde op de bedrijven kleiner dan 15 ha.

In het licht van deze gegevens wekt het geen verwondering dat de bedrijfshoofden met meer onderwijs, die immers meestal de grotere bedrijven hebben, bijzonder goed vertegenwoordigd zijn in de hogere inkomensklassen (Bij constanthouden van de bedrijfsoppervlakte gaat het verband tussen onderwijs en inkomen inderdaad verloren.) Degenen die landbouwcursussen hebben gevolgd vertonen ongeveer dezelfde kenmerken als de bedrijfshoofden met voortgezet dagonderwijs.

§ 3. Mening van de boer over de oppervlakte van zijn bedrijf en over zijn inkomen

De mening van de boer over de oppervlakte van zijn bedrijf kan een belangrijke indicatie zijn voor de eventuele bereidheid initiatieven te ontplooiën om zijn bedrijf te verbeteren. Dit is althans de mening van de Duitse onderzoeker Van Deenen 1) die stelt dat de ontevreden en dynamische ondernemers zijn, terwijl men van de boer die tevreden is over de oppervlakte van zijn bedrijf, nauwelijks initiatieven kan verwachten.

Hoe denken nu de Drentse boeren over de grootte van hun bedrijven. Ruim de helft van de geënquêteerde bedrijfshoofden is wel tevreden met de huidige bedrijfs grootte. Twee vijfde vindt het bedrijf te klein. Slechts enkelen vinden hun bedrijf te groot. De feitelijke bedrijfs grootte en de leeftijd van de boer zijn nauwelijks van invloed op het oordeel van de boer. Wel is er verband met de hoogte van het fiscaal inkomen.

Het inkomen speelt vooral op de grotere bedrijven en bij de jongere boeren een rol bij het oordeel over de bedrijfs grootte. Op de bedrijven kleiner dan 15 ha is men, ongeacht de hoogte van het inkomen, vaak wel tevreden over de bedrijfsoppervlakte, op de grotere bedrijven daarentegen zijn meer boeren ontevreden over de bedrijfsomvang, naarmate hun inkomen lager is. De bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar zijn vooral tevreden over de bedrijfs grootte als zij een laag inkomen of een klein bedrijf hebben. Van de oudere boeren is, ongeacht inkomen of bedrijfs grootte, steeds iets meer dan de helft tevreden.

1) Van Deenen, "Wandel im Verhalten, in den Einstellungen und Meinungen Westdeutscher Landwirte zu Beruf, Familie, und Gesellschaft," Bonn, 1971, p. IV.

Men kan nu, overeenkomstig de hypothese van Van Deenen, veronderstellen dat degenen die tevreden zijn over de oppervlakte van hun bedrijf niet of nauwelijks bereid zullen zijn deze uit te breiden, terwijl dit bijde ontevredenen wel het geval zal zijn. In hoeverre deze hypothese in Drenthe bevestigd wordt, blijkt uit de volgende tabel.

Tabel 4. Mening over de bedrijfsoppervlakte en bereidheid tot bedrijfsvergroting

Bereid het bedrijf uit te breiden door:		Perc. bedrijfsh. dat de bedrijfsopp.		
		te klein vindt	goed vindt	totaal
grond bij te pachten				
	ja	73	54	62
	neen	27	46	38
	aantal	(108)	(153)	(261)
grond bij te kopen				
	ja	38	25	30
	neen	62	75	70
	aantal	(105)	(153)	(258)

Hoewel de bereidheid het bedrijf uit te breiden inderdaad groter is bij de bedrijfshoofden die de huidige bedrijfsoppervlakte te klein vinden, blijft Van Deenen's hypothese toch al te scherp gesteld te zijn. Ook van de met de bedrijfsoppervlakte tevredenen is immers nog meer dan de helft bereid om grond bij te pachten en nog altijd een kwart bereid om grond bij te kopen, als zich hiertoe mogelijkheden zouden voordoen, terwijl van de ontevredenen een kwart niet bereid is grond bij te pachten en ruim de helft niet bereid grond bij te kopen. De bereidheid tot bedrijfsvergroting is dus onder de ontevredenen over de bedrijfsoppervlakte weliswaar groter dan onder de tevredenen, maar toch minder dan men verwachten zou volgens de hypothese van Van Deenen.

Behalve voor het bijpachten of bijkopen van grond bleek er ook nog wel interesse te bestaan voor het pachten of kopen van een groter bedrijf. Van degenen die vragen hieromtrent beantwoordden, gaf 28% te kennen wel een groter bedrijf te willen pachten, indien zich een mogelijkheid hiertoe zou voordoen, terwijl 8% bij een geboden mogelijkheid tot het kopen van een groter bedrijf bereid zou zijn.

Drie vijfde van de boeren is van oordeel dat hun inkomen wel voldoende is. Van degenen die minder verdienen dan f 7 500,- per jaar, acht toch nog 30% het inkomen voldoende. Dit percentage stijgt tot 53% bij een inkomen van f 7 500,- - f 12 500,-, tot 64% bij een inkomen van f 12 500,- - f 17 500,- en tot 86% bij een inkomen van f 17 500,- of meer. De 50-60-jarigen en de boeren met bedrijven kleiner dan 15 ha, zijn iets eerder geneigd een laag inkomen voldoende te vinden dan de andere. Van degenen met een inkomen van meer dan f 15 000,- vinden er slechts enkelen het inkomen onvoldoende, ongeacht de grootte van het bedrijf.

Als men het verdiende inkomen voldoende acht, wil dat nog niet zeggen dat men het ook een redelijke beloning voor de verrichte arbeid vindt. Men noemt het inkomen blijkbaar voldoende als men hiervan, sober levent, enigszins behoorlijk "rond kan komen". Op de vraag wat men een redelijke beloning zou vinden voor het werk dat men verricht, worden echter bedragen genoemd die aanzienlijk hoger liggen dan het feitelijk verdiende inkomen, ook al vindt men dat wel voldoende. Deze redelijk geachte beloning ligt gemiddeld zo'n f 6 000,- per jaar hoger dan het feitelijke inkomen 1). Naarmate men meer verdient, ligt doorgaans ook de redelijk geachte beloning hoger (tabel 5).

Tabel 5. Redelijk geachte beloning en feitelijk inkomen (in %)

Redelijk geachte beloning	Perc. bedrijfsh. met een fiscaal inkomen van				totaal
	< f 7 500	f 7 500 - f 12 500	f 12 500 - f 17 500	≥ f 17 500	
< f 12 500	73	16	-	-	13
f 12 500 - f 17 500	18	47	14	-	22
f 17 500 - f 22 500	9	32	48	36	37
f 22 500	-	5	38	64	28
Aantal	(22)	(74)	(79)	(44)	(219)

De 50-60-jarigen zijn het meest bereid genoeg te nemen met een bescheiden inkomen. Ruim een vijfde van hen noemt als redelijke beloning een bedrag beneden de f 12 500,-, tegen een tiende van de 40-50-jarigen en een twintigste van de jongeren. Zelfs voor deze 50-60-jarigen ligt echter het inkomen dat zij redelijk zouden achten meestal hoger dan het feitelijke inkomen. Zo noemt 78% van hen een bedrag boven de f 12 500,- redelijk, terwijl slechts 44% dit feitelijk verdient.

1) De hoogte van de redelijk genoemde beloning zal overigens mede bepaald worden door de situatie waarin men verkeert, b.v. met betrekking tot het aantal meewerkende gezinsleden.

HOOFDSTUK III

Boer blijven of van beroep veranderen?

In dit hoofdstuk zal allereerst worden nagegaan welke boeren erover denken een ander beroep te gaan uitoefenen (§ 1). Verder wordt gezien wie eventueel een ander beroep denkt te kiezen, als in de komende jaren het inkomen gelijk zou blijven of zelfs zou dalen (§ 2). Ten slotte zal worden ingegaan op de reacties van de bedrijfshoofden op de vraag of zij onder de huidige omstandigheden weer boer zouden worden, als zij op nieuw konden kiezen (§ 3).

§ 1. Wie denkt erover een ander beroep te gaan uitoefenen ?

Op de vraag "denkt u erover een ander beroep te gaan uitoefenen?", antwoordde 9% van de geënquêteerde bedrijfshoofden met "ja" en 10% met "weleens" 1). Vier vijfde denkt er dus niet over een ander beroep te gaan uitoefenen. 60% van degenen die (weleens) aan een verandering van hoofdberoep denken heeft bedrijven kleiner dan 15 ha, terwijl twee derde van hen een fiscaal inkomen heeft dat gemiddeld beneden de f 12 500,- per jaar ligt. Toch lijkt de bedrijfs grootte meer van invloed te zijn op het denken over een ander beroep dan het inkomen. Zo denkt van de bedrijfshoofden die op een bedrijf kleiner dan 15 ha een fiscaal inkomen hebben van minder dan f 12 500,- per jaar twee vijfde erover een ander beroep te gaan uitoefenen, van degenen die zo'n relatief laag inkomen verdienen op bedrijven van 15-20 ha slechts een kwart en op de bedrijven van 20 ha of groter niemand. De invloed van de bedrijfs grootte op zich komt duidelijk naar voren in tabel 6.

Tabel 6. Invloed van de bedrijfsoppervlakte op de geneigdheid tot beroepsverandering

Denkt over beroepsverandering:	Bedrijfshoofden (%)			totaal
	< 15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha	
ja	13	8	4	9
weleens	15	8	4	10
neen	72	84	92	81
aantal bedrijfshoofden	(116)	(91)	(75)	(282)

1) Verdere informatie over de boeren die een verandering van hoofdberoep overwegen is te vinden in: Kloprogge, J.J.J. en Tjoonk, L. "Beroepsverandering van agrarische bedrijfshoofden op de Drentse zandgronden" in: Ons Platteland (Drentse editie), 19-2-1972 en in: Drents Landbouwblad, 25-2-1972.

Ook de leeftijd speelt een rol bij het denken over een ander beroep. Van de bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar denkt slechts een achtste aan beroepsverandering, tegen een vijfde van de ouderen.

§ 2. De houding tegenover beroepsverandering bij een gelijkblijvend of dalend inkomen

Wat denken de bedrijfshoofden te doen als hun inkomen in de komende jaren gelijk zou blijven aan dat in de afgelopen jaren? Vier vijfde van de boeren die deze vraag konden beantwoorden, denkt bij een in de komende jaren gelijkblijvend inkomen boer te blijven. Enkelen zouden misschien van beroep veranderen, 16% zou dit zeker doen. Zowel inkomen als bedrijfsgrootte en leeftijd spelen hier een belangrijke rol.

De boeren met kleine bedrijven en die met lage inkomens zijn minder dan de andere geneigd boer te blijven als het inkomen in de komende jaren gelijk blijft. Veel 50-60-jarigen houden sterk vast aan het boerenberoep.

Ook de mening over het inkomen is van belang. Degenen die het huidige inkomen voldoende vinden, willen bij een gelijkblijvend inkomen nog wel boer blijven. Van degenen die het onvoldoende achten, wil daarentegen een derde zeker van beroep veranderen (tabel 7).

Tabel 7. Beroepsverandering bij gelijkblijvend inkomen en de mening over het inkomen

Bij gelijkblijvend inkomen:	Percentage bedrijfshoofden		
	inkomen voldoende	inkomen onvoldoende	totaal
boer blijven	92	60	80
misschien van beroep veranderen	1	8	4
<u>zeker van beroep veranderen</u>	<u>7</u>	<u>32</u>	<u>16</u>
aantal bedrijfshoofden	(155)	(97)	(252)

Aan de boeren die bij een in de komende jaren gelijkblijvend inkomen eventueel boer willen blijven, werd de vraag gesteld wat zij zouden doen als hun inkomen in de toekomst zou dalen. Enkelen weten op deze vraag geen antwoord te geven. Van hen, die wel een standpunt innemen, zegt 28% zonder meer boer te blijven. Eveneens 28% zegt boer te blijven, maar tevens een nevenberoep te gaan uitoefenen en 44% zegt in zo'n situatie een ander beroep te kiezen. Opvallend is dat bij een daling van het inkomen vooral die categorieën boeren van beroep willen veranderen die bij een gelijkblijvend inkomen het minst hiertoe geneigd zijn, zoals die met een groot bedrijf en met een relatief hoog inkomen. Van de boeren met deze kenmerken die bij gelijkblijvend inkomen boer willen blijven, zeggen er relatief veel ook bij een daling van het inkomen boer te blijven. Daarentegen zijn het vooral de jongere boeren, die met de gro-

tere bedrijven en met de hogere inkomens, die bij een daling van het inkomen iets anders willen gaan doen.

Hieronder volgen de reacties naar leeftijd en bedrijfsoppervlakte (tabel 8).

Tabel 8. Beroepsverandering bij dalend inkomen, leeftijd en bedrijfsoppervlakte

Bij dalend inkomen:	Percentage bedrijfshoofden						
	< 40 j.	40-50 j.	50-60 j.	< 15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha	tot.
boer blijven; zonder nevenberoep	16	26	45	25	25	37	28
boer blijven; met nevenberoep	27	30	28	38	24	21	28
van beroep veranderen	57	44	27	37	51	42	44
aantal bedrijfsh.	(69)	(85)	(67)	(83)	(76)	(62)	(221)

Van de bedrijfshoofden jonger dan 40 jaar wil slechts 16% zonder meer boer blijven, als het inkomen in de komende jaren zou dalen. Ruim een kwart wil er dan een nevenberoep bijnemen, ruim de helft naar een ander beroep overgaan. Van de 50-60-jarigen zegt daarentegen slechts een kwart van beroep te willen veranderen; 45% denkt boer te blijven zonder nevenberoep.

Van de boeren met bedrijven kleiner dan 15 ha wil een kwart boer blijven zonder nevenberoep, 38% wil er een nevenberoep bijnemen, en 37% denkt van beroep te veranderen. Op de grotere bedrijven is men minder geneigd een nevenberoep te gaan uitoefenen, hoewel nog altijd een vijfde dit denkt te doen als het inkomen zou dalen. Op de bedrijven van 15-20 ha zegt de helft van beroep te veranderen als het inkomen daalt, op de bedrijven van 20 ha of groter ruim twee vijfde.

Een vergelijking naar inkomen levert ongeveer dezelfde resultaten op als naar bedrijfs grootte. Bij een inkomen beneden f 7 500,- per jaar denkt men veelal aan een nevenberoep; in de hogere inkomensklassen willen veel bedrijfshoofden van beroep veranderen als het inkomen gaat dalen.

Samenvattend kunnen we constateren dat, wanneer het inkomen in de komende jaren gelijk blijft, een relatief groot deel van de boeren met kleine bedrijven en lage inkomens geneigd is van beroep te veranderen. Zou het inkomen gaan dalen, dan wil een klein deel van de blijvers dit alsnog doen. Het grootste deel zou echter boer blijven, eventueel een nevenberoep gaan uitoefenen. Van de jongere boeren en van de boeren met grotere bedrijven of hogere inkomens willen er bij een daling van het inkomen relatief veel van beroep veranderen.

Tot nu toe is steeds los van elkaar gezien hoe men denkt te reageren als in de komende jaren het inkomen gelijk zou blijven en hoe men denkt te reageren als het zou gaan dalen. Aan de boeren die te kennen gaven al bij een gelijkblijvend inkomen zeker van beroep te veranderen, is uiteraard niet meer gevraagd wat zij zouden doen bij een daling van het inkomen. Men kan nu natuurlijk ook het totale patroon bekijken en degenen die bij een gelijkblijvend inkomen van beroep denken te veranderen optellen bij degenen, die dit pas bij een daling van het inkomen denken te doen. Dan krijgt men het volgende beeld (tabel 9).

Tabel 9. Percentage bedrijfshoofden 1) dat denkt van beroep te veranderen bij een ongunstige inkomensontwikkeling, per leeftijdklasse, per oppervlakteklasse en per inkomensklasse

Leeftijd	< 40 jr. 73%	40-50 jr. 53%	50-60 jr. 59%
Oppervlakte	< 15 ha 49%	15-20 ha 62%	≥ 20 ha 49%
Inkomen	< f 7 500 50%	f 7 500 - f 12 500 62%	f 12 500 - f 17 500 54%
			≥ f 17 500 43%

1) Exclusief de categorieën "geen antwoord" en "weet niet".

Het meest springt nu wel naar voren, dat vooral veel jongere boeren van beroep denken te veranderen als de inkomensontwikkeling dermate ongunstig zou zijn, dat ze zelfs in een inkomensdaling zou uitmonden. Ook van de boeren met bedrijven van 15-20 ha en met een inkomen tussen de f 7 500,- en f 12 500,- per jaar zijn er relatief veel die in zo'n situatie van beroep zouden willen veranderen. Op de bedrijven kleiner dan 15 ha zou men, zoals reeds werd gesteld, veelal een nevenberoep gaan uitoefenen.

Van de bedrijfshoofden met inkomens van f 17 500,- of meer per jaar zou 43% van beroep willen veranderen bij een ongunstige inkomensontwikkeling.

§ 3. Zou men bij een nieuwe beroepskeuze weer boer worden ?

Uit § 1 van dit hoofdstuk bleek dat bijna een vijfde van de geënquêteerde bedrijfshoofden er (weleens) over denkt van beroep te veranderen. Dat wil bepaald niet zeggen dat de overigen nu uitermate tevreden zijn met de huidige situatie. Het betekent alleen dat zij momenteel liever boer blijven dan iets anders te gaan doen, ook al ondervinden zij bepaalde moeilijkheden. Zou men echter onder de huidige omstandigheden weer

boer worden, als men opnieuw zou kunnen kiezen tussen boer worden of iets anders? Slechts twee vijfde van degenen die deze vraag beantwoorden, geeft hierop een bevestigend antwoord. Het merendeel zou dus onder de huidige omstandigheden geen boer meer willen worden. De boeren met inkomens van f 17 500,- of meer en die op bedrijven van 20 ha of groter vormen hierop een uitzondering; ongeveer twee derde van hen zou ook onder de huidige omstandigheden weer boer worden. Verder zouden er van de boeren beneden 40 jaar relatief veel weer kiezen voor het boerenberoep. Opvallend is dat juist de jonge boeren met inkomens van minder dan f 7 500,- per jaar of met bedrijven van minder dan 15 ha veelal weer boer zouden worden.

HOOFDSTUK IV

Houdingen tegenover beroepsverandering

In dit hoofdstuk wordt de onderzoekgroep onderverdeeld in een viertal klassen, die elk gekenmerkt worden door een specifieke houding tegenover beroepsverandering en wordt gezien hoe de verdeling van de bedrijfshoofden over deze klassen er uitziet.

Het antwoordpatroon van een respondent ten aanzien van een drietal vragen vormde het uitgangspunt voor de op te stellen classificatie 1). De voor deze classificatie gehanteerde vragen zijn dezelfde welke in het vorige hoofdstuk werden besproken, nl.

- a) Denkt u erover een ander beroep dan dat van boer te gaan uitoefenen ?
- b) Als uw (fiscale) inkomen in de komende jaren precies gelijk zou blijven, zoals het de laatste jaren gemiddeld geweest is: blijft u dan boer of zou u een ander beroep willen uitoefenen ?
- c) Als uw (fiscale) inkomen in de komende jaren zou dalen, wat zou u dan liever doen: boer blijven en eventueel nog wat bijverdienen of van beroep veranderen ?

In klasse 1 zijn alle respondenten ingedeeld die op vraag a) bevestigend antwoordden.

Klasse 2 omvat de bedrijfshoofden die op vraag a) niet zonder meer bevestigend antwoordden, maar wel duidelijk lieten blijken de mogelijkheid van een verandering van beroep te overwegen.

Klasse 3 betreft die boeren die op vraag a) te kennen gaven momenteel niet over een verandering van beroep te denken, die echter bij een in de toekomst gelijkblijvend of dalend inkomen wel van beroep willen veranderen.

In klasse 4 werden die respondenten geplaatst die noch bij vraag a), noch bij vraag b) of c), enige belangstelling toonden voor verandering van beroep.

Van de boeren met lage inkomens en met kleine bedrijven vinden we er relatief veel in klasse 1 en 2; voor hen is beroepsverandering momenteel reeds een punt van overweging. De boeren die jonger zijn dan 40 jaar zijn in deze klassen ondervertegenwoordigd.

Klasse 3 omvat evenwel bijzonder veel van deze jongere boeren. Hier zijn de 50-60-jarigen ondervertegenwoordigd. Verder treft men in deze

1) 33 respondenten werden niet in de classificatie opgenomen, omdat zij bepaalde vragen niet hadden beantwoord of omdat hun antwoordpatroon niet consistent was. Onderzocht werd in hoeverre het hier een selecte groep betrof, hetgeen niet het geval bleek te zijn.

klasse heel wat bedrijfshoofden met grote bedrijven of hoge inkomens aan. De jongere boeren, de boeren met vrij grote bedrijven en die met relatief hoge inkomens denken er dus in de huidige situatie meestal niet over van beroep te veranderen; wel is een groot aantal van hen gevoelig voor een ongunstige inkomensontwikkeling, die voor velen aanleiding zou kunnen zijn in een later stadium toch van beroep te veranderen.

In klasse 4, de meest honkvaste klasse, treft men relatief weinig jonge boeren, maar bijzonder veel 50-60-jarigen aan. De boeren met grote bedrijven en hoge inkomens zijn in deze klasse het sterkst vertegenwoordigd. Men vindt hier echter ook nog 43% van de boeren met bedrijven kleiner dan 15 ha. Houdt men behalve met de bedrijfs grootte eveneens rekening met het inkomen, dan omvat deze klasse 4 nog altijd 26% van de boeren die op bedrijven kleiner dan 15 ha een inkomen verdienen van minder dan f 7 500,-.

Over het geheel genomen blijken het inkomen en de leeftijd van groter belang te zijn voor de houding tegenover beroepsverandering dan de bedrijfsoppervlakte. Relatief weinig jongere boeren denken aan verandering van beroepen weinige van hen zijn bereid onder alle omstandigheden boer te blijven.

Van de 50-60-jarigen overweegt een kwart van beroep te veranderen, drie vijfde zegt boer te blijven, ook al zou het inkomen in de komende jaren dalen. Slechts een zesde is gevoelig voor een daling van het inkomen. Van de 40-50-jarigen treft men in elke klasse een percentage aan dat rond het gemiddelde percentage van de totale onderzoeksgroep ligt.

Het inkomen blijft, ook onafhankelijk van leeftijd en bedrijfs grootte, steeds een zelfstandige invloed uitoefenen op de houding tegenover beroepsverandering. Of het nu gaat om jonge of oude boeren, boeren met grote of kleine bedrijven, naargelang ze meer verdienen zijn ze meer geneigd zo lang mogelijk in de landbouw te blijven. In tabel 10 wordt de zelfstandige invloed van het inkomen weergegeven.

Tabel 10. Houding tegenover beroepsverandering per inkomensklasse (in %)

Houding tegenover beroepsverandering	Perc. bedrijfshoofden met inkomen van				totaal
	< f 7 500	f 7 500 - f 12 500	f 12 500 - f 17 500	≥ f 17 500	
Klasse 1	16	15	11	2	10
Klasse 2	32	17	7	4	11
Klasse 3	26	33	38	34	34
Klasse 4	26	35	44	45	45
Aant. bedrijfsh.	(19)	(84)	(76)	(50)	(229)

Daar de mening over het inkomen nauw samenhangt met de hoogte van het feitelijk verdiende inkomen, bevreedt het niet dat van degenen die het inkomen onvoldoende vinden relatief velen te vinden zijn in de klassen 1 en 2.

De mate waarin men het bedrijf in eigendom heeft blijkt eveneens van invloed te zijn op de houding tegenover beroepsverandering.

Tabel 11. Houding tegenover beroepsverandering per percentage cultuurgrond in eigendom (%)

Houding tegenover beroepsverandering	Perc. bedrijfshoofden met grondeigendom			
	0 - 25%	25 - 75%	≥ 75%	totaal
Klasse 1	16	6	7	10
Klasse 2	13	8	12	11
Klasse 3	35	42	26	34
Klasse 4	36	44	55	45
Aantal bedrijfsh.	(103)	(72)	(74)	(249)

Van de boeren die minder dan een kwart van de grond in eigendom hebben, denkt 29% er (weleens) over van beroep te veranderen (klasse 1 en 2). Slechts iets meer dan een derde van hen wil bij een ongunstige inkomensontwikkeling boer blijven (klasse 4).

Van degenen die 75% of meer grond in eigendom hebben denkt slechts 19% over verandering van beroep. Meer dan de helft van hen wil ook boer blijven als het inkomen in de toekomst achteruit zou gaan. Ook van de bedrijfshoofden met 25-75% van de cultuurgrond in eigendom denken er slechts weinigen over verandering van beroep. In deze groep ziet men relatief veel boeren die bij een eventuele daling van het inkomen wel over beroepsverandering zullen denken.

Slechts enkele bedrijfshoofden zeiden te verwachten dat zij in de komende jaren hun bedrijf zouden uitbreiden. Niettemin bleek (hoofdstuk 1, § 3) een aantal boeren bereid, indien zich mogelijkheden hiertoe zouden voordoen, grond bij te pachten of te kopen of eventueel zelfs een groter bedrijf te pachten of te kopen. Men kan nu verwachten dat deze boeren minder geneigd zijn van beroep te veranderen dan degenen die, ongeacht de mogelijkheden, zeker niet van plan zijn het bedrijf uit te breiden. In hoeverre deze veronderstelling gewettigd is, blijkt uit tabel 12.

Tabel 12. De houding tegenover beroepsverandering en de bereidheid het bedrijf uit te breiden

Houding tegen- over beroeps- verandering	Perc. bedrijfshoofden dat							
	grond wil bijpachten		grond wil bijkopen		groter bedr. wil pachten		groter bedr. wil kopen	
	ja	neen	ja	neen	ja	neen	ja	neen
Klasse 1	6	16	3	13	6	12	6	11
Klasse 2	13	9	13	11	16	9	16	11
Klasse 3	34	34	30	37	40	30	39	33
Klasse 4	47	41	54	39	38	49	39	45
Aantal	(143)	(94)	(67)	(168)	(64)	(168)	(18)	(216)

Van degenen die geen plannen hebben het bedrijf uit te breiden, ook al zou dat mogelijk zijn, denken er inderdaad meer over beroepsverandering dan van degenen die wel uitbreidingsplannen hebben (klasse 1). Verder valt op dat er van de boeren die wel het bedrijf zouden willen uitbreiden iets meer te vinden zijn in klasse II. Dit kan betekenen dat men ook in deze categorie in diverse gevallen wel de mogelijkheid van beroep te veranderen onderkent, maar dat deze stap voor hen echter iets verder wegligt.

De houding tegenover beroepsverandering kan behalve door de hier genoemde factoren ook sterk beïnvloed worden door bij voorbeeld de bedrijfsopvolgingssituatie. Hierover werden inderdaad vragen gesteld, maar het aantal respondenten was te gering om duidelijke conclusies te kunnen trekken.

Samenvatting en slotbeschouwing

Het doel van dit onderzoek is enig inzicht te verkrijgen in de factoren, welke van invloed zijn op de houding van zelfstandige agrariërs tegenover beroepsverandering. De gepresenteerde gegevens hebben betrekking op 282 boeren, die in maart 1971 in verschillende gemeenten op de Drentse zandgronden geënuquêteerd werden. Het onderzoek maakt deel uit van een ruimer project, waarin de nadruk ligt op de vermindering van het aantal agrarische bedrijfshoofden en hun meewerkende zoons en dient tevens als voorbereiding voor een uitgebreider onderzoek naar het verschijnsel beroepsverandering in Drenthe. Bij de analyse werd bijzondere aandacht besteed aan de betekenis van leeftijd, fiscaal inkomen en bedrijfsoppervlakte.

Beroepsverandering op de Drentse zandgronden

In de periode 1963-1966 veranderden in de keuzegemeenten Vledder, Peize, Rolde, Schoonebeek, Diever en Ruinen 69 boeren van beroep. In de periode 1966-1971 waren dat er 125, d.w.z. 7% van de 1787 in 1966 in deze gemeenten geregistreerde agrarische bedrijfshoofden. Deze beroepsveranderaars waren voor 76% afkomstig van bedrijven kleiner dan 15 ha.

De situatie van de geënuquêteerde bedrijfshoofden

Het fiscale inkomen dat men gemiddeld over de laatste drie jaar verdiende, lag bij 70% van de geënuquêteerde boeren tussen f 12 500,- en f 17 500,- per jaar. De hogere inkomens worden vooral verdiend op de grotere bedrijven, die meestal in handen zijn van de jongere boeren.

Ruim de helft heeft na de lagere school voortgezet dagonderwijs gevolgd. Degenen die voortgezet onderwijs hebben gehad, verdienen relatief hoge inkomens. Dit houdt nauw verband met het feit dat men meer onderwijs heeft gevolgd, naarmate men jonger is en (dus) een groter bedrijf heeft.

Iets meer dan de helft van de boeren is tevreden over de oppervlakte van hun bedrijf. Slechts enkelen zijn van mening dat het bedrijf te groot is. Wanneer men tevreden is over de bedrijfsoppervlakte is men iets minder geneigd het bedrijf uit te breiden, indien zich hiertoe mogelijkheden zouden voordoen, dan wanneer men de oppervlakte te klein vindt. Opvallend is evenwel dat nog ruim de helft van degenen die tevreden zijn over de bedrijfsoppervlakte, grond zou willen bijpachten en dat een kwart van hen grond zou willen kopen, terwijl van degenen die het bedrijf te klein vinden 27% geen grond wil bijpachten en 62% geen grond wil bijkopen.

Drie vijfde van de bedrijfshoofden vindt zijn inkomen voldoende. Van degenen die minder dan f 7 500,- per jaar verdienen, acht nog 30% het inkomen wel voldoende. Van de 50-60-jarigen en van de boeren met bedrijven kleiner dan 15 ha is een wat groter percentage dan van de jongeren geneigd een laag inkomen voldoende te vinden.

Bijna alle geënquêteerden noemen, gevraagd naar wat zij een redelijke beloning voor hun werk zouden vinden, een bedrag dat aanzienlijk hoger ligt dan hun feitelijk inkomen.

Boer blijven of van beroep veranderen ?

Vier vijfde van de geënquêteerden denkt er niet over een ander beroep te gaan uitoefenen. Degenen die er wel(eens) over denken bezitten voornamelijk bedrijven kleiner dan 15 ha en verdienen inkomens beneden de f 12 500,- per jaar.

Wanneer het inkomen in de komende jaren gelijk zou blijven, zou 16% zeker en 4% misschien van beroep veranderen. Van degenen die het huidige inkomen onvoldoende vinden, zegt 32% in zo'n situatie zeker van beroep te veranderen. Weer blijkt dat vooral de boeren met kleine bedrijven en lage inkomens bereid zijn de landbouw te verlaten.

Dit gaat niet meer op als men de reacties beziet op de vraag, wat men zou doen als het inkomen in de komende jaren zou gaan dalen. Deze vraag werd uiteraard niet meer gesteld aan degenen die bij een gelijkblijvend inkomen al van beroep willen veranderen. Van de overgebleven bedrijfshoofden zegt 44% bij dalend inkomen van beroep te willen veranderen. Terwijl de boeren met kleine bedrijven of lage inkomens bij een dalend inkomen veelal een nevenberoep erbij willen nemen, geeft bijna de helft van de bedrijfshoofden met bedrijven groter dan 15 ha of inkomens hoger dan f 12 500,- te kennen bij een dalend inkomen van beroep te zullen veranderen. Over het geheel genomen blijkt dat bij een ongunstig verloopende inkomensontwikkeling vooral veel jonge boeren een ander beroep willen nemen.

De houding tegenover beroepsverandering

Om de houding van de boeren tegenover beroepsverandering aan te kunnen geven, werd de onderzoeksgroep verdeeld in een viertal klassen. In de klassen 1 en 2 werden die bedrijfshoofden geplaatst, die er meer resp. minder over denken van beroep te veranderen. Klasse 3 omvat boeren, die er nu nog niet over denken, maar bij een ongunstige inkomensontwikkeling wel van beroep zouden willen veranderen. In klasse 4 bevinden zich de bedrijfshoofden die onder alle omstandigheden boer willen blijven. Klasse 1 omvat bijna 10% van de boeren, klasse 2 11%, klasse 3 ca. een derde en klasse 4 bijna de helft.

Deze classificatie leverde o.m. de volgende resultaten op:

Klasse 1	- relatief veel boeren die niet van plan zijn het bedrijf uit te breiden, ook al zou dit mogelijk zijn.
Klasse 1 en 2	- relatief veel boeren met kleine bedrijven en lage inkomens.
- relatief veel boeren die minder dan 25% van de grond in eigendom hebben.
Klasse 3	- relatief veel jonge boeren, weinig 50-60-jarigen.
- ruim een derde van de boeren met grotere bedrijven of hogere inkomens.
Klasse 4	- weinig jonge boeren, veel 50-60-jarigen.
- relatief veel boeren met grote bedrijven en hoge

inkomens.

- nog een kwart van de boeren die op bedrijven kleiner dan 15 ha een inkomen verdienen van minder dan f 7 500,- per jaar.
- 55% van degenen, die 75% of meer van de grond in eigendom hebben.

Slotopmerkingen

In dit rapport hebben de denkbeelden van de geënquêteerde bedrijfs-
hoofden over hun toekomstige gedrag t.a.v. beroepsverandering een be-
langrijke plaats ingenomen. Het is daarbij wel duidelijk dat het voor hen
niet gemakkelijk was aan te geven, hoe zij zich in de toekomst onder be-
paalde omstandigheden zullen gedragen. Het blijft dan ook een open vraag
(althans voorlopig), in hoeverre men aan de gegeven antwoorden een pre-
diktieve waarde kan toekennen. Tal van factoren kunnen immers op kor-
tere of langere termijn veranderingen in de situatie en in de opvattingen
van de betrokkenen teweegbrengen. Men kan er dus uiteraard niet van
uitgaan dat ieder die zei van beroep te veranderen, dit inderdaad zal doen,
of dat degenen, die ook bij een daling van het inkomen boer willen blijven,
over 10 jaar nog zullen boeren. Anderzijds zullen de hier gesignaleerde
houdingen ten aanzien van beroepsverandering ongetwijfeld een belang-
rijke rol spelen als de boeren in de komende jaren hun situatie afwegen
tegenover alternatieven buiten de landbouw. Bij het analyseren van deze
houdingen zijn enkele tendenties naar voren getreden die hier in het kort
besproken zullen worden.

In de jaren 1966-1971 is in het Drents zandgebied jaarlijks gemiddeld
1,4% van de agrarische bedrijfshoofden van hoofdberoep veranderd. Hoe-
wel, zeker gezien de huidige werkgelegenheidssituatie, nauwelijks te ver-
wachten is dat dit percentage zal toenemen, lijkt het waarschijnlijk dat
ook in de komende jaren voortdurend boeren naar een ander beroep zul-
len overgaan. Overigens zijn deze beroepsveranderaars slechts een klein
deel van de veel grotere groep die (weleens) over beroepsverandering
denkt.

Van de geënquêteerde boeren bleek 19% (weleens) te overwegen van
beroep te veranderen, waarvan sommigen al vrij duidelijke plannen in die
richting hadden. Uiteraard hadden vooral die boeren belangstelling voor
beroepsverandering, die geringe mogelijkheden hadden om het bedrijf
voort te zetten. Het bedrijf voortzetten betekent immers dat men moet
investeren en uithreiden en dat is op de kleine bedrijven waar, zoals
bleek, veelal door oudere boeren relatief lage inkomens worden behaald,
vaak geen haalbare kaart. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vooral de
bedrijfshoofden met kleine bedrijven of lage inkomens te kennen gaven
over beroepsverandering te denken. De beroepsveranderaars zullen in de
nabije toekomst evenals dit in het verleden het geval was, voornamelijk
uit deze categorie afkomstig zijn. Anderzijds bleek echter een niet te
verwaarlozen deel van de bedrijfshoofden met kleine bedrijven of lage in-
komens en vooral de ouderen onder hen, vastbesloten boer te blijven,
zelfs wanneer de inkomensontwikkeling in de komende jaren ongunstig

zou zijn. Dit in tegenstelling tot een categorie waar op dit moment nauwelijks aan een ander beroep wordt gedacht, maar waar de gevoeligheid voor een ongunstige inkomensontwikkeling bijzonder groot bleek te zijn. Deze categorie bestaat voornamelijk uit jongere boeren, met grotere bedrijven en hogere inkomens. Mochten zij in de toekomst de inkomensontwikkeling als ongunstig beoordelen, dan is te verwachten dat een groot deel van hen zal trachten ander werk te vinden. Dit zou allereerst consequenties hebben voor de instanties die zich tot taak stellen de beroeps- overgang uit de landbouw te begeleiden. Zij zouden geconfronteerd worden met een groep die over het algemeen meer onderwijs heeft genoten dan de huidige beroepsveranderaars en die hogere eisen zal stellen aan de aan een nieuwe werkkring verbonden voorwaarden.

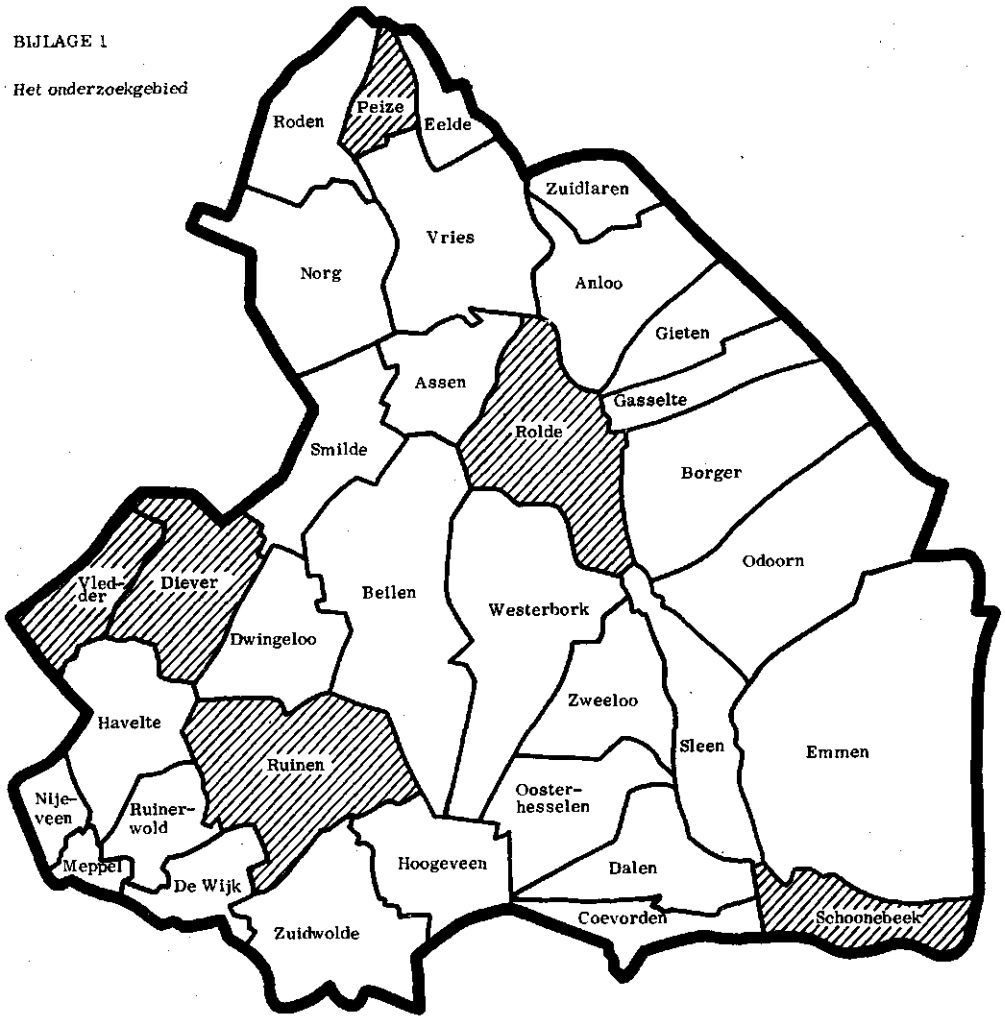
Beroepsverandering op grotere schaal door jonge boeren met vrij grote bedrijven en momenteel relatief hoge inkomens zou voor de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw belangrijke gevolgen hebben. Enerzijds zou er meer grond vrijkomen, hetgeen een gunstige uitwerking op de bedrijfs-grootte-structuur zou hebben, anderzijds zouden er boeren afvloeien, die voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw van centraal belang zijn.

Het toekomstig verloop van de beroepsverandering op de Drentse zandgronden zou - met de nodige voorzichtigheid - als volgt kunnen worden geschetst:

- allereerst zullen vooral boeren met kleine bedrijven en lage inkomens het grootste deel van de beroepsveranderaars blijven uitmaken. De door beroepsverandering vrijkomende grond zal daardoor beperkt blijven.
- mocht de inkomensontwikkeling in de agrarische sector ongunstig verlopen, dan is te verwachten dat ook veel van de jonge bedrijfshoofden die nu beschikken over vrij grote bedrijven en relatief hoge inkomens ander werk trachten te vinden. Hierdoor zou er meer grond vrij kunnen komen, maar zou de landbouw tevens een belangrijke categorie boeren kunnen verliezen.
- van de oudere boeren met grotere bedrijven en relatief hoge inkomens zullen de meesten aan de landbouw gebonden blijven, echter ook een deel van de boeren met kleine bedrijven en lage inkomens die zich, door zo nodig een nevenberoep te gaan uitoefenen, staande willen houden, zal de landbouw waarschijnlijk trouw blijven.

BIJLAGE 1

Het onderzoekgebied

 Gemeenten van onderzoek

BIJLAGE 2

Geraadpleegde literatuur

- Bauwens, A. en Baris, D. Beroepsverandering door zelfstandige agrariërs en vermindering van het aantal bedrijven in Drenthe, Den Haag, 1969.
- Daucé, P. en Jegouzo, G. L'inertie professionnelle des chefs d'exploitation agricole, in: *Etudes Rurales*, no. 36, 1969.
- Deenen van, B. Wandel im Verhalten, in den Einstellungen und Meinungen Westdeutscher Landwirte zu Beruf, Familie, und Gesellschaft, Bonn, 1971.
- Everaet, H. De afvloeiing van bedrijfshoofden uit de landbouw, Leuven, 1964.
- Gasson, R. Structural reform and mobility of the small farmer, in: *Land Reform nr. 2*, 1970.
- Gruber, P. Bestimmungsgründe der intersektoralen Mobilitätsbereitschaft landwirtschaftlicher Arbeitskräfte, Kiel, 1971.
- Lanneau, G. Aspects de la mutation psycho-sociologique des paysans français, *Sociologia Ruralis*, 1970.
- Maris, A. Economische groei en inkomensontwikkeling op de melkveebedrijven, in: *Jaarverslag Landbouw-Economisch Instituut*, Den Haag, 1970.
- Mendras, H. La fin des paysans, Parijs, 1966.
- Snoek, Th. De beëindigings- en omscholingsmaatregelen, in: *De Boerderij*, 55e jrg., no. 24, 1971.
- Spierings, C. Boeren en boerinnen over beroepsverandering, Den Haag, 1972.
- Weerdenburg, L. De sociaal-economische differentiatie in de landbouw, Wageningen, 1970.